

УДК 811.161.2:791

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-2-28>

Тетяна КОНІВИЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-2905-9191

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства та міжкультурної комунікації
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) tvitska@gmail.com*

Максим ШМЕГА,

orcid.org/0009-0007-8441-1104

*студент IV курсу факультету психології та соціального захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) maksismega@gmail.com*

ПОВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: МОВНЕ «ПЕРЕРОДЖЕННЯ» ЮРІЯ ІЛЛЕНКА

Стаття присвячена формуванню української ідентичності як найважливішого чинника творення нації. У статті проаналізовано повернення до української ідентичності, зокрема мовне «переродження» особистості на прикладі життя і творчості видатного режисера і оператора поетичного кіно Юрія Герасимовича Ілленка.

У статті досліджено життя і творчість видатного режисера і оператора поетичного кіно Юрія Ілленка. Зазначено, що початок його життя і кар'єри не був проукраїнським, та описано «переродження» особистості, зокрема, повернення до української мови та культури під впливом творчості великих діячів того часу. Описано наскільки складним і водночас важливим є процес відновлення української ідентичності.

Проаналізовано працю Юрія Ілленка «За Українську Україну» та зроблено висновок, що мова та культура займають ключове місце у формуванні національної свідомості, мова є основним інструмент самоідентифікації нації, що будує її світогляд і майбутнє. Виокремлено із книги мовознавиці Ірини Фаріон «Афоризми та сентенції Юрія Ілленка. Криниця для спраглих» цитати великого режисера про важливість мови, культури для збереження своєї ідентичності, які надзвичайно актуальні і на сьогодні. Також проаналізовано роман-автопортрет Ілленка «Юрко Ілленко – Апостолові Петру» – книгу людини, яка все своє життя сприймала виключно як боротьбу за повернення до української ідентичності. Наведено відгуки про мову автора, про його «повернення» до своєї мови і культури.

Зроблено висновок, що особистість Юрія Герасимовича Ілленка є багатогранною, а його життєвий шлях нагадує, що повернення до національної ідентичності потребує зусиль та набуває критичного значення сьогодні, але є надзвичайно важливим для формування самодостатньої держави. Роботи Юрія Ілленка є потужним засобом для передачі ідеї повернення до національної ідентичності.

Ключові слова: українська ідентичність, українська мова, кіномистецтво, самоідентифікація.

Tetiana KONIVITSKA,

orcid.org/0000-0002-2905-9191

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Ukrainian Studies and Intercultural Communication Department
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) tvitska@gmail.com*

Maksym SHMEGA,

orcid.org/0009-0007-8441-1104

*4th year student at the Faculty of Psychology and Social Protection
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) maksismega@gmail.com*

RETURN TO UKRAINIAN IDENTITY: LANGUAGE “REBIRTH” OF YURIY ILLENKO

This article explores the formation of Ukrainian identity as a crucial factor in nation-building. It analyzes the process of returning to Ukrainian identity, focusing on the linguistic “rebirth” of an individual, using the life and work of Yuriy Gerasymovych Illenko as a case study.

The paper examines the career of Yuriy Illenko, an outstanding director and cinematographer of poetic cinema. It highlights that the early stages of his life and professional journey were not initially aligned with a pro-Ukrainian stance. The article delves into his personal “rebirth,” particularly his return to the Ukrainian language and culture under the influence of prominent intellectual and artistic figures of his time. The study underscores the complexity and significance of the process of restoring Ukrainian identity.

*The director’s reflections on the importance of language, which remain highly relevant today, are drawn from Iryna Farion’s book *Aphorisms and Maxims of Yuriy Illenko: A Well for the Thirsty*. Additionally, Illenko’s work *For Ukrainian Ukraine* is analyzed, leading to the conclusion that language and culture play a fundamental role in shaping national consciousness. Language is identified as the primary tool of national self-identification, shaping worldview, economic stability, and future prospects.*

*Furthermore, Illenko’s autobiographical novel *Yurko Illenko – To the Apostle Peter* is examined, portraying the life of a man who perceived his entire existence as a continuous struggle. The article also reviews Illenko’s linguistic choices and his “return” to his native language.*

The study concludes that Yuriy Illenko was a multifaceted figure whose life journey serves as a powerful reminder of the critical importance of reclaiming national identity. While this process demands effort, it is essential for the establishment of a self-sufficient state. Illenko’s works stand as a compelling testament to the necessity of returning to one’s cultural and linguistic roots.

Key words: *Ukrainian identity, Ukrainian language, cinema, self-identification.*

Постановка проблеми. Протягом століть українська ідентичність зазнавала утисків через колоніальну політику різних імперій, які намагалися знищити українську мову та культуру. Знищення мови завжди було стратегічним інструментом асиміляції, адже втрата мови призводила до втрати зв’язку з історичним корінням. В умовах радянської цензури та русифікації повернення до української мови стало символом непокори й способом збереження національної ідентичності. У цьому контексті творчість Юрія Ілленка є зразком того, як оточення стало поживою для відродження українського коріння та мови, що водночас відображає боротьбу на особистісному і суспільному рівнях.

Аналіз досліджень. Питання формування української ідентичності було і є актуальним на сьогодні, тому до нього звертаються багато дослідників, наприклад: М. Степико, В. Желанова, О. Матвієнко, К. Журба, І. Бех, О. Докукіна, С. Федоренко, І. Шкільна, Є. Павліченко та ін. Науковці вивчають феномен і засади формування української ідентичності, сутність та структуру національно-культурної ідентичності особистості, проблему національно-культурної ідентичності у становленні підлітка тощо. Також окремо варто виділити праці Ірина Фаріон, у яких вона зосереджувалася на мовному аспекті як основі національної свідомості.

Питання формування української ідентичності крізь призму становлення українського кіномистецтва є темою наукових досліджень низки дослідників, зокрема, Л. Брюховецької І. Зубавіної, Л. Єрик О. Мусієнко, Л. Наумової, Т. Фісенка, Г. Чміль, Ю. Шевчука та ін. Постать Юрія Ілленка є об’єктом дослідження не лише багатьох кінокритиків та кінознавців, а й мовознавців. Л. Брюховецька розкриває операторське мистецтво Ілленка, підкреслює, що фільми за його участі наповнені

глибокими метафорами та міфологічними сюжетами, є яскравим прикладом того, як митець допомагав віднаходити себе у складних постколоніальних умовах. О. Брюховецька називає його імператором, розкриваючи стосунки оператора й режисера як співтворців фільму «Тіні забутих предків». «Роз’яничарення» Ілленка у творчості та кінопедагогіці досліджує О. Безручко. І. Фаріон у своїй праці «Афоризми та сентенції Юрія Ілленка. Криниця для спраглих» наголошує, що його творчість є прикладом боротьби за збереження мови, що стає ключем до відродження національної ідентичності.

Проте питання «повернення» до української ідентичності, зокрема мовне «переродження» крізь призму особистостей, є надзвичайно цікаве. Тому спробуємо проаналізувати питання повернення до своєї мови і свого коріння через дослідження життя і творчості видатного режисера і оператора поетичного кіно Юрія Ілленка.

Мета статті – проаналізувати питання повернення до української ідентичності та мовне «переродження» особистості на прикладі життя і творчості Юрія Герасимовича Ілленка.

Виклад основного матеріалу. Осягнути особистість Юрія Герасимовича Ілленка дуже важко. Більшість знають його як українського кінорежисера та сценариста, а також кінооператора українського шедевр «Тіні забутих предків». Окрім цього, він був письменником, публіцистом та політиком. Проте варто виокремити його як особистість, дослідити його зростання і боротьбу. Ось так про нього згадує Іван Драч: «Мене лихий поплутав зв’язатися з цим чоловіком... неймовірно сильна істота, яку ніби зарядили в гармату, щоб вистрілити на Місяць. ...цей чоловік дістає нам ту живу воду з тієї криниці і вже вічно буде діставати. Бо в нього більше розуму... більше

таланту... більше відчайдушності... аніж у всіх нас спільно зв'язаних і зав'язаних...» (Ілленко, 2011). Спробуймо більше дізнатися про людину, яка дістала ту «живу воду» і продовжує напувати спраглих тією «живою водою зі своєї криниці».

Шлях Юрія Ілленка до українства почався ще з дитинства, бо саме тоді він відчув себе зовсім іншим не лише на тлі того середовища, в якому він перебував, проблема полягала передусім саме у мовному контексті. Він жив та навчався в Москві. Юрій не міг вимовляти той звук, який в українській мові називають периферійною фонемою – звук «г». Через це він дуже страждав, його ображали та били в школі. Цей приклад показує приналежність до української культури і допомагає глибше усвідомити важливість мови як ключа до власної ідентичності. Мова є інструментом розуміння світу і себе, що пізніше відобразилося у його творчості та політичних поглядах.

Юрій Ілленко пізніше у своїй праці писав, що «дужий соціум (а соціум завжди дужчий за індивідуума) калібрує індивідуальні гомосап'єнсові фантоми і, врешті-решт, підмінює в своїй операційній (маніпуляційній) системі живу нестандартну людину на її віртуальний піарівський відповідник, прегнантно підігнаний до соціальної функції» (Ілленко, 2011: 63). Це відображає глибоку думку про те, як суспільство, будучи потужнішою силою, ніж окремих індивідів, поступово стандартизує і адаптує його до загальних норм. У результаті яскрава, автентична особистість може бути замінена її зручним суспільним образом, що відповідає очікуванням соціуму. Цей процес вказує на конфлікт між індивідуальністю та суспільними шаблонами, а також на небезпеку втрати унікальності людини в умовах масової культури.

Можна сказати, що Юрій Ілленко народився двічі. У зрілому віці відбулося його друге народження – його повернення до самого себе, себто «переродження». Вдруге народився під час роботи над фільмом «Тіні забутих предків». Як ми знаємо, початок його життя і кар'єри не був таким проукраїнським. Приїхавши на знімальний майданчик, на святую гуцульську землю, він сказав: «Здрасте!». На що Параджанов йому відповів: «Та ти яничар!» І здивувався, оскільки прізвище його було українське із суфіксом «-енко»? Ілленко прожив усе своє зростання в Москві і саме Параджанов приліпив йому слово «яничарин». «Московський яничарин знімає моє кіно!» – кричав Параджанов.

Як згадує Ілленко: «За вікном вулиця – посередині вулиці соша. Звичайно, Драч скаже: – треба говорити шосе. Хай говорить. Соша в Черкасах завжди була сошою. Драч постійно знущається з

моєї мови. В мене і такі без нього проблеми з мовою. Ніяк не виходить по-солов'їному, як в солов'я, все більше схоже на онагра. – Що то за один, отой онагр? – думав я. Зайшов на вулиці Леніна в зоологічний музей, ну, там де стоїть бюст двічі героя соцпраці Патона-молодшого, виявилось, онагр – дикий віслюк. Драч ще на зйомках фільму «Тіні забутих предків» обізвав мене яничаром, і московським хуліганом, і онагром за мою тодішню московську мову. Хай буде яничар. Най буде онагр. А соша буде сошою» (Ілленко, 2011: 54-55).

Насправді ці спогади є прикладом внутрішньої боротьби Юрія Ілленка за повернення до своїх мовних коренів. Його, так би мовити, самоспостереження щодо мови – це не лише відображення творчого шляху, а й пошук автентичності в умовах впливу радянської мовної політики. Через власну самоіронію та прийняття критики Ілленко демонструє, що повернення до української ідентичності – це складний, але необхідний процес, в якому кожне слово стає символом відновлення національної пам'яті та гідності. Ілленко власним прикладом демонструє наскільки складним і водночас важливим є процес відновлення мовної ідентичності. Його внутрішня боротьба – це метафора для багатьох українців, які, вирішивши у русифікованому середовищі, шукали шляхи повернення до себе. Це повернення є певним усвідомленням: мова не лише формує наше світосприйняття, але й робить сильнішою націю, робить її стійкою до зовнішніх загроз. Зараз, у часи незалежності, це переродження Ілленка має бути прикладом для суспільства, яке прагне відновити свою ідентичність, та ніби мовити суспільству: «Ви зможете, я ж зміг».

Крім того, Ілленко побачив на знімальному майданчику Івана Миколайчука, Івана Драча та інших видатних діячів поетичного кіно. Саме тоді, під час роботи над фільмом «Тіні забутих предків», він прийшов до тями. Він комплексував, передусім, перед Миколайчуком, бо Іван Миколайчук – це українська культура з глибокими коренями. Він казав тоді, що основна його місія полягає в тому, щоб відростити цей корінь у собі... І все своє життя він його відрощував. Про це свідчать його вислови і фільми. Ілленко говорив: «Врятуймо мову – мова врятує нас», «Врятуєте культуру – врятуєте мову – врятуєте державу», адже держава держить всіх нас разом, а культура та мова об'єднує. Чим більше в нас спільностей – тим ми сильніші. Ірина Фаріон доповнила цю думку і сказала: «Держава не може триматися на бізнесі та на економіці, якщо у ній живуть одні «яничари». Тож «роз'яничарюймося», поки не стало надто пізно».

Роботи Юрія Ілленка стали потужним засобом для передачі ідеї повернення до української ідентичності. Через метафоричні образи, міфологічні сюжети та глибокий зв'язок з народною культурою його фільми пробуджують у глядачів відчуття причетності до української спадщини. У своїх фільмах «Криниця для спраглих», «Білий птах з чорною ознакою», «Вечір на Івана купала», «Лісова пісня. Мавка», «Легенда про княгиню Ольгу», які були зроблені після 1964, тобто після роботи над «Тінями забутих предків», Ілленко акцентував увагу на українському, висвітлював важливі проблеми українського народу та висміював радянське. В одному із найвідоміших фільмів «Криниця для спраглих» розповідається про винищення української цивілізації і відчуження українців від української землі. Фільм «Криниця для спраглих» не лише показує трагедію винищення української культури, а й є закликом до відновлення цього зв'язку.

Мовознавиця Ірина Фаріон зазначає, що великий Майстер промовляє про духові цінності, про мову «як єдиний гарант незалежності держави», про національну ідею «як національне державотворення», про культуру, що, «власне, і є безсмертям нації», про те, що «треба убити яничара в собі» (Фаріон, 2010: 6). Багатогранний світ митця авторка подає крізь призму дібраних згустків його гострого мислення, пристрасних почуттів та непередбачених образів у книзі Ірини Фаріон «Афоризми та сентенції Юрія Ілленка. Криниця для спраглих». Велика мовознавиця захоплювалася цією особистістю та зібрала в одну книгу афоризми та сентенції великого режисера, які надзвичайно актуальні і на сьогодні:

«Людину створила не праця, як стверджував ідеолог комунізму (один із тих, один із тих хто бачив привид на власні очі), а мова» (Фаріон, 2010: 72).

«Державна мова – єдиний гарант незалежності держави!» (Фаріон, 2010: 83).

«Що означає словосполучення «друга державна мова»? Воно означає, що ніби існує на цьому терені друга держава, – і не менше. Паралельна держава. Російськомовна держава. Тіньова держава, якій ніби належить лівова частка економіки, мови, культури, історії, території, віри, сумління і нещастя корінної нації. Проте таке явище в історії має більш виразну і бездоганну дефініцію – окупація» (Фаріон, 2010: 84).

«Саме мовлення, а не мова визначає того, хто говорить, і того, хто сприймає сказане» (Фаріон, 2010: 74).

«...Ліквідуйте мову – оніміє і вмере національна культура – нація неминуче зникне» (Фаріон, 2010: 77).

«Якою мовою писати останні слова? Спочатку було Слово. Слово буде в кінці. Якою мовою буде слово в кінці? Рідну мову я вже не знав. Я вже був не спроможний написати передсмертну записку рідною мовою. По-москальськи я вмирати не стану. Ось кого треба вбити – яничара в собі» (Фаріон, 2010: 83).

Ці думки підкреслюють важливість мови як основоположного елементу людської сутності. Одним із ключових висловів є твердження, що саме мова формує людину. Це наголошує на важливості мови у формуванні національної свідомості та ідентичності, що особливо актуально в сучасному контексті боротьби за збереження національних цінностей та мови.

Не можна оминати увагою ще одну книгу, точніше роман-автопортрет Ілленка «Юрко Ілленко – Апостолові Петру. Автопортрет альтер его (себе іншого). Роман-хараман в одній книзі» – саме так означив уславлений автор свою книгу перед тим, як одійти у вічність. Це не лише межово відвертий портрет митця на тлі епохи, це ще й жорстока розповідь про українство і малоросійство, любов і ненависть, пам'ять і безпам'ятство (Ілленко, 2011). Наведемо окремі думки про мову автора і його «переродження» дуже різних людей з промов, які вони виголошували на презентації книги:

«Такої книжки в українській літературі не було. І не буде. Мусила вирости людина і пройти від московської шпани до київського бомонду, бути яничаром – і роз'яничаритись, ковтнути баюри космополітичного багна і вийти до найчистіших джерел – вода, аж ломить зуби. Джерельна вода Юрія Ілленка» (Ілленко, 2011), – Іван Драч про Ілленкову «джерельну воду».

«... Це розкішний текст, написаний українською мовою... І Юрій Ілленко мав величезну хоробрість писати всю цю книжку від імені московського яничарина» (Ілленко, 2011), – Богдан Жолдак про «роз'яничарення» Ілленка.

«Ця книга – це триумф людини, яка все своє життя сприймала виключно як боротьбу... Не як пригнобленого раба, не як людину, яка скаржиться, що їй не дають розмовляти рідною мовою, а як людину-борця, яка плювати хотіла на все, що їй заважає, говорить те, що вона думає, і бореться все своє життя» (Ілленко, 2011), – молодший син Андрій Ілленко про боротьбу батька.

«Мене вразила мова. Колись, коли я слухав цього чоловіка, я бачив, що він геніальний. Я чув його ескапади, але все це було російською. Потім сталося інакше, він повернувся до своєї мови. Це нормально. Він про це пише відверто» (Ілленко, 2011), – Василь Портяк про мову Ілленка.

«Скажіть мені, скільки ходить по цій землі поліфонійних людей? Мало! А Ілленко ходить! Кого мова любить, того вона робить великим. Мова закохалася в Ілленка і почала говорити ним так, що не хочеться брати інших книжок до рук... Магія слова народжується з великого сюрреалістичного мовчання... і тоді з того сюрреалістичного мовчання зростає такий вулкан слова... вулкан ідеї... вулкан свободи... вулкан сили... вулкан зухвальства... і вулкан молодості, яка не має меж... бо Ілленкове розуміння часу не лінійне... а точкове... молодість та точка, з якої наша культура завжди буде починатися...» (Ілленко, 2011), – про мову геніальної людини написала Ірина Фаріон.

Юрій Герасимович ще в 2005 році в книзі «За українську Україну» написав «Прийшов час «замочити в сортирі» і найбільшого ворога російськомовної імперії – українську мову, бо імперія знає, що вона все ще існує як імперія, доки існує її мовний монолітний руськоязичний простір, хоча й розвалився політичний інформаційний «моноліт» СРСР» (Ілленко, 2005: 31). Ще тоді він передбачив небезпеку мовної асиміляції, яку російська імперія використовувала для збереження свого впливу. Він чітко розумів, що мовний простір імперії був одним із головних інструментів її впливу, і його руйнація могла привести до втрати імперської могутності. Таким чином Ілленко попереджав, що незнання української мови та її нехтування веде до духовної втрати і залежності, а збереження й розвиток мови – це не лише питання культури, а й національної безпеки та суверенітету.

Юрій Ілленко, у своїх виступах і творчості неодноразово наголошував на важливості мови як основи національної ідентичності. Зокрема, він пропонував впровадження PR-програми під гаслом: «Рідна мова – добробут, безпека, майбутнє». Ця ініціатива, озвучена у праці «За українську Україну», демонструвала його переконання, що мовна політика є невіддільною складовою національної безпеки (Ілленко, 2005: 36). Основою цієї ініціативи стало занепокоєння Ілленка тим, що навіть після проголошення незалежності України ситуація з державною мовою залишалася критичною. Політика спрямовувалася на цілеспрямоване витіснення української мови з інформаційного простору, що мало негативні наслідки для України в цілому. Це не лише обмежувало можливості для розвитку української культури, а й створювало реальну загрозу для державної безпеки та суверенітету.

На думку Ю. Ілленка, мова – це не лише засіб комунікації, а й ключовий інструмент самоідентифікації нації, що буде її світогляд, певну економічну стабільність і майбутнє. Його ідея

наголошувала, що повернення до рідної мови допомагає зміцненню національної свідомості, захисту інформаційного простору та мала б підвищити обороноздатність України як незалежної держави. Ініціатива Ілленка, спочатку сформульована як політичний заклик, згодом перетворилася на фундаментальну концепцію, покликану захистити українську ідентичність від асиміляції та зберегти її в постколоніальних умовах.

Юрій Ілленко до кінця свого життя вірив у повернення України до самої себе – до української України, де мова та культура займають основне місце у формуванні національної свідомості. У своїх публічних виступах він акцентував увагу на важкому становищі, що склалося в інформаційному просторі країни. Ілленко зазначав, що український інформаційний простір залишався чи не єдиним у світі, де домінує мова колишнього та вже й теперішнього окупанта. Ця ситуація підкріплювалася ідеологією байдужості, яка ховалася за ганебним та популяризованим висловом «какая різниця». Ми зараз пожинаємо плоди, які вирощувалися роками, а саме наслідки того, що український народ тривалий час не усвідомлював, наскільки важливо берегти свою мову та культуру. Натомість українці бездумно плекали чужі цінності, зокрема російську мову в медіа.

Сьогодні ми маємо найгірший плід цієї бездіяльності – війну. Присмак цього плоду – смерть, біль та втрати. Але водночас ми вчимося на своїх помилках і обов'язково навчимо наступні покоління того, що мова завжди мала, має і буде мати вирішальне значення для існування та процвітання держави.

Для Юрія Ілленка цей вираз «За українську Україну» уособлював не лише мовну байдужість, а й моральну деградацію, що підривала основи національної ідентичності. Під прикриттям нібито універсальних цінностей, таких як толерантність чи «глобалізм», приховувалася небезпека для самобутності української культури. Ідея про те, що «немає значення, якою мовою ми говоримо», насправді працювала на знищення української мови, культурної спадщини та моральних засад, які є фундаментом національної єдності.

З мовної точки зору Ілленко розглядав «какая різниця» як спосіб виправдання культурного занепаду. Невимогливе ставлення до рідної мови ставало загрозою, адже саме через мову суспільство формує свою історичну пам'ять, моральні орієнтири та національну самоідентифікацію. Для митця це було питанням не лише культури, а й державної безпеки: відмова від захисту і розвитку рідної мови вела до втрати самостійності, спільної

національної ідеї та майбутнього як незалежної держави.

Висновки. Сьогодні, коли Україна переживає непростий період становлення та боротьби за незалежність, повернення до національної ідентичності набуває критичного значення. Мова, культура та історична пам'ять стають основними факторами консолідації суспільства. Життєвий шлях Юрія Ілленка нагадує, що цей процес потребує зусиль, але є надзвичайно важливим для формування самодостатньої держави. Кожен сві-

домий громадянин через повсякденні дії – мову, звички, культурну участь сприяє збереженню національної ідентичності та формуванню сильної держави.

Отже, критика Ю. Ілленка байдужості до мови та культури мала глибокий зв'язок із його переконанням у необхідності повного відродження української ідентичності. Це мовне переродження він вважав ключем до відновлення не просто України, а української України, здатної самостійно творити своє майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ілленко Юрій. Апостолові Петру. Тернопіль: Навчальна книга Богдан. 2011. 1015 с.
2. Ілленко Юрій. За українську Україну : Відкритий лист українцям. Київ: АРАТТА. МАУП. 2005. 240 с.
3. Фаріон Ірина. Афоризми та сентенції Юрія Ілленка. Криниця для спраглих. Івано-Франківськ: Місто НВ. 2010. 160 с.

REFERENCES

1. Illienko Y.(2011). Apostolovi Petru [To the Apostle Peter]. Ternopil: Navchalna knyha Bohdan. [in Ukrainian].
2. Illienko Y. (2005). Za ukrainsku Ukrainu : Vidkrytyi lyst ukraintsiam [For Ukrainian Ukraine: An Open Letter to Ukrainians]. Kyiv: ARATTA. MAUP. [in Ukrainian].
3. Farion I. (2010). Aforyzmy ta sententsii Yurii Illienka. Krynytsia dlia Sprahlykh [Aphorisms and maxims of Yuri Illenko. A well for the thirsty]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. [in Ukrainian].